

ЛЮДОЇДИ

— і —

ІНШІ ОПОВІДАННЯ.

Написав

СТЕФАН КОСТІВ.

Ціна 25 центів.

Людодіди

ЛЮДОЇДИ

— і —

ИНШІ ОПОВІДАННЯ

Написав

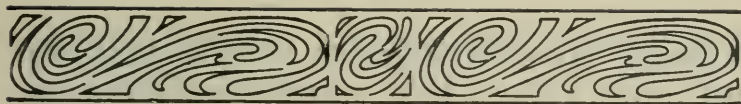
Стефан Костів.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

1916

З друкарні „Свободи“, 83 Grand Street,
Jersey City, N. J.

Людодіди.

Візьмуть чоловіка, убіють, спечуть над огнем, поріжуть на кавалки і, скакаючи коло огнища, напихають ним свої черева. Людодіди. Дивна се раса людий. Ні вмивають ся они позаранки, ні перфумують ся, не видко у них палат, автомобілів, не мають театрів, поетів, діячів ні історії, нема в них одежи, шовків, коралів, перел, нема в них нічого. Лук чи друк становить їх оруде, зліпки глиняні чи дерев'яні буди-мешканя; овочі дерев, чи стерво звірят се їх їда, людське мясо присмак. Людодіди...

*

*

*

Міліони узброєних від стіп до голови, зі скоропальними карабінами, остроми шаблями ідуть проти себе. Перед ними зі знаменем хреста поступають довгобороді чи засохлі і бриті провідники моральности і слуги Бога, за ними несуть портрети царів, королів та других верховодів, а за тими ступає

музика, граючи народні гимни. Над ними синє небо і Бог, котрому кадять пахучими зілями, та до котрого витягають руки о поміч в рубаню людий, та паленю хат. З вікон та доріг повівають білі хусточки, з дзвіниць пливе звук дзвонів, а кроплі сьвяченої води падають на переходячі ряди. Стають проти себе. Небо темнить ся від диму, земля криветь ся курявою та трупами. Лежать десятками чи сотками скостенілі трупи, стогнуть та ричать умираючі і ранені. Перших зволікають на купи, зливають вапном чи другими кислотами та засипають землею, других перевязують, латають, обрізують та відсилають в різні сторони. Між ними самі обрзовані... хлопи-рільники, ремісники, учені, поети, малярі, властителі автомобілів, перфумовані панички, гордощі народу і провідники. Всі лежать трупами оден при другім... ніхто їх не обсмалює, не кавалкує і не з'їдає, лиш часом гайвороння, круки, чи пси голодні вигребують з могил та розволікають по сьвітї. За щож їм така доля? Коли єї дикі без перфум, автомобілів, без одіжи, без хат і шкіл, рубали одного з між себе, то його самого з'їли, його кости

внострили або прикрасили ними груди чи голову. А сі???

*

*

*

Він був багатирем. Тисячі десятин землі окружали його двір з тесаного каменя, що кунав ся в прозорих саджавках, крив ся в зелених садках та пишав ся в різнобарвних пахучих цвітниках. Він і она нудились на смерть. Діти ходили в школу в столиці краю, далеко від них віддалені, люди простійші обрабляли їх городи та поля, а їм приходило з'їсти се, що другі придбали. Читати книжок їм не хотілось, сидіти безцільно нудилось, гуляти мучило, а пити боліла голова. Так, думаючи над своєю недолею, постановили забрать ся до праці. Він увійшов в село, она в бабські круги. Они почали учитись жити, працювати, молитись, любити. Їх стало повно усюди — були на непяних хрестинах, на спокійних весілях, помагали будувати просторі хати, варити страву, краяти одежу, вмиватись та ховати потомство. Слава о них пійшла далеко. І у їх сусідів по нудьзі та обичаю і багатетві заворушилось серце і душа. Мов грім ударив в провідників моральности

і они злучившись зі сусідами по нудьзі закричали в оден голос: Не революція се?? Хтож бачив учити простий народ думати, їсти, мешкати? Хто бачив сей народ розпещувати? Давати йому се, що він не мав, не домагав ся нам? Не знав о сїм? Народ однак, бачучи в нїм опікуна і учителя, горнув ся до него. Народ вибрав собі його за посла у велику царську раду і просив його: Ідїть до царя, скажіть йому, що ми голі були а ви нас приодїли, дурні, а ви нас навчили і просїть царя, щоби він сам разом з другими змусив попустити народови на правах і волї. Він пійшов. Він виступив з жаркою мовою і сишнув на всїх захланих, лїнивих, рабівників та ледащ закидами. Однак його спитали: Не вжеж ти революціонер чи анархіст? Щож тебе може се обходити, що другі голі, босі і голодні?! І засудили його на Сибір, жінку прогнали з білого двора, а діти викинули зі шкіл.

* * *

У него мільйони капіталу, повози, двірці, слуги і прислужки, тисячі робітників склидають йому гроші на одну великанську купу; у неї шестеро дітей, кімнатка на піддашу, чоловік п'яниця.

У него думка одна, в який спосіб прожити до завтра найліпше і промарнувати як найбільше гроша на свою особу, у неї думка, де дістати окрушки хліба, щоби виживити своїх хробачків та стягнути по грошеви на заплату місячного найму за кімнатку. Раннім ранком она перекидає через плечі міщя і йде від бочки до бочки на улиці, вибираючи з них відпадки: тут кусник засохлого хліба, там необгризену кість; все те збирає в свій міх і тащить домів. Він спить до пізна, а коли лише відмикає очі, десятки усміхнених підхлібників стоїть при ліжку на услуги. Она, годуючи свої хробачки, думає над тим, якби перепрацювати день, щоби принести вечеру. Раз стрічають ся на улиці. Она пририта тягаром життя, а він тягаром грошей. Пізнають ся і він помагає їй — її хробачки від шість до дванайцять літ дістають працю у його фабриках консерв, а она з їх дитячих мозолів ліпить свічку і ставить на престолі Всевишнього, дякує за ласку і просить о здоровле для її добродія...

Велика громада людей. Обставлені жовнірами та стражниками, які під їх патиском виконують їх прикази. Вам вільно молитись лише такими словами:

„Боже дай здоровля і довголіте царю,
а нам, його слугам, сили шильнувати
отсю череду” — гсворять стражники, а
юрба повторює собі слово в слово го-
лосним і сцльним голосом слова страж-
ників...

Кривий танець.

На цвинтарі гурмою збілись дівчата. Хоч зимно і хмарно на дворі, они таки зійшли ся на цвинтарі коло церкви, щоби заспівати і обділитись писанками. Не багато з них писало писанки, бо й на-що? Хлопці і парібки пішли до війська або вступили до добровольців, а тим, що остали, хиба не в голові були писанки. Они гурмою починали кілька разів співати, а все рвали; не йшло оно, хоч минулими літами їх спів було чути аж до другого села а від дзвоненя боліли руки цілий тиждень... От і тенер, пібравшись за руки, огорнувши два хрести в середину, пішли кругом, стунаючи крок за кроком. Лише закінчили співати: „Та вода по білому, та вода по камени з тиха йде, з тиха йде”, а вже друга строфка ані руш. Починали кілька разів, однак то не враз, то фалшивим голосом. Розійшлись, не співаючи, поділились в гуртки, шепотіли щось між собою, йшли

парами чи трійками, проходжуючись по цвинтарі. Навіть старі жінки, та діди, з котрих неодна мало доньку, чи своячку між дівчатами, дивувались тій тишині... Чи так бувало иншими літами? А прецінь, що они знають ті молоді дівчата? Та то ще діти! То як голубята безкрилі тулять ся одна до другої; чогож їм журитись? Що хлопці пішли на війну? Всіх же не вибють, а багато поверне з них. От і з кутка, де стануло лише кілька дівчат, пискливим голосом бухнув спів: „Гіля, гіля біле вочко до співаків по дівочку, а в...” і спів урвав ся. Той хлопець, що сватав, тепер на війні; чи поверне? І спів не почав ся вже на ново. І знова на цвинтарі тишина. Дівчата, хоч і хотіли починати що нового, не могли, не знайшли і пісні. Однак старі, ті старі жінки та діди не слухали уже молодих, а беручись за руки, обходячи оба хрести довкола, почали співати „Зельмана”. Дівчата обступили їх довкола, слухаючи пісні, уриваної, сумної, що ледви тиснулась через горло; они мимоволі почали підтягати і, роблячи друге коло, пішли собі кривим танцем співаючи „Зельмана”... Пісня тепер йшла, плила, сама від себе, одно-стайна як бите граду, продиралась че-

рез паркан цвинтара і тиснулась на село, сумна, як сумний і безрадний час, який ту пісню складав і її співати примушував.

На цвинтарі.

Великодний понеділок. Латки хмар пересувають ся по небі, а зимний вітер проймає. Сільський цвинтар. На полі, огорожений штахетами, стоїть самотній між вузкими нивами, які чорними, чи зелено-жовтими смугами тягнуть ся по обох боках поздовж. На цвинтар отворена брама, а по гробах повзають колінами люди. Кілька хоругов з невідразними образами, з облізлим обрамванем, колишеть ся на вітри, а тримаючі недолітки чи старі діди, засукують руки та від часу до часу сягають руками до носів, щоби їх обтерти. На гробах стоять більші і меньші хрести, темнійші і яснійші, з поперечками цілими і без поперечок, з негарними написями і без них, а під хрестами, звісно, лежать меньші чи більші люди, які колись ходили, їли, працювали... Чути лише, як жене вітер, посвистуючи, чути шепіт молитов, то плач чи заводжене молячих ся. „Моя ти мамуненько, моя

ти зазуленько, на що ти мене самісеньку оставила, та ще в такий тяжкий час, ох, ох!” — несе ся уриваний плач з кутка. То Маринчина Юстина плаче на гробі матери; батько вмер давно, брата забрали до війська, а тепер в зимі і матери скрепла. Старий дідуган приближається до неї, сягає рукою до її плечий і шепче: „Юстинко, не плач, то не може. Вмерлі з гробів не встають!” А чути, як його голос дрожить, як давить його в горлі. Там розсіла ся на мокрій ще землі Матрона Ничай. Она не плаче. Сліз брак, лише висохле лице та почорнілі губи рухають ся, немовби шептали молитву, а її зір летить десь далеко поза штахети, поза ті жовто-зелені і чорні пасмуги ніль. Там її чоловік беть ся за вітчину, там її брат, там они всі здорові, сильні, придатні до борби... І при могилі Марка Стельмаха нині нікого не видно. Стоїть лише мармуровий хрест, немов врослий в землю, лежить опертий о хрест плуг, перевернений лище ланцух, яким прикріпили його до підстави хреста. А той Марко Стельмах стратив своє жите на осьвідомленє, отверезїне і з'організованє своїх односельчан. Бувало правлено величаву панахиду, співало всьо село одним го-

лосом вічную пам'ять, а нині... Піп з дяком закуті поїхали на Сибір, а ті, що остали, їм не вільно. Навіть по гробах не видно білих настільників з книшамми, ні крашанок... Люди мов тіни снують ся від могили до могили, прикладають грязнучи в розмякту землю і шепчуть... Часом вирветь ся зойк з грудий, часом впаде якесь слово відірване, як той лист осінній, завмерле, без значіння... Вітер гуде горою, латки хмар пересувають ся по небі, а хоругви з невизначними образами та облізлими обрамованем колишуть ся... Поволи поодинокі чи кунками виходять з цвинтаря і, ледви волочучи за собою ноги, йдуть люди, озираючись по за себе, немов би покинули що там дорогого, а йшли до місць, в яких чекає їх повільне конанє.

Книжка.

Михась був ще невеликий хлопчина. Мав вісім літ, жовте як лен волосся, червоні як ягоди лиця і великі сині очі. Він був одинаком у батька, який тепер пішов проти Французів і Москалів воювати, одиноким в матері, яка пильнувала його як скарб, яко одинокє добро на будучі літа. Михась бавив ся як другі діти, виходив на улицу, хоч тепер не було і чого тішитись, бо Москалі забрали село, вивезли сьвященника, арештували кількох хлопів і забрали усі книжки і маши з народного дому. Михась бачив, як мати, голубячи його, нераз плакала гірко, він чув навіть, що багато людей, які пішли на війну, не вернуть, бо їх побили, чи покалічили... Він чув, але усього не розумів. Попри матір він любив ще одно, а то книжку, яку він дістав послїдним роком на пописї. Книжка була з віршами, звала ся „Кобзар”. Оправлена була в червоне полотно з золотим витиском: „Нагорода пильности”. Сю книжку Михась читав

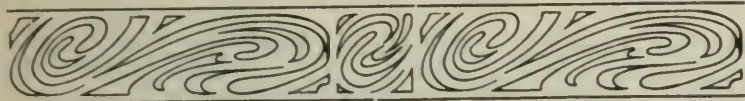
не один раз. Він читав від початку до кінця, і починав знова на ново читати, він знав уже не одно на память, знав добре, що на котрій стороні стоїть і возив ся зі сею книжкою, як Бог-зна' з чим. Коли другі хлопці грались качалками, возились візками, ганялись кіньми, він під пахою тиснув свою книжку, сїдав де під корчем чи на мураві і читав... Тепер чув він від матери, що Москалі забрали усі книжки з читальні. Він справді не знав, пощо они забрали, але догадував ся, що можуть і від него забрати, тому замість носити при собі, чи ховати на полицю, він сказав матери сховати на саме дно в скрині. Мати і вложила. Там певно Москалі не шукати-муть — думав Михась і, хоч хотїлось йому читати, він волїв лише на память деклямувати то, чого навчив ся, а то як жадати від матери сеї книжки, яку Москалі можуть забрати. Довго на Москалів не потребував чекати. Прийшло їх одного дня двох молодих рослих хлопів, в мундурах та казали видати собі усі книжки, які лише є в хаті. Мати не перечилась. Она почала збирати з полиць кілька дрібних книжок, кілька чисел старої газети; в руках опинив ся одинокий молитвенник, однак

сей хотїла відложити на бік. Москаль однак казав ї сю книжку подати. — „Се молитвенник, а не книжка” — сказала жінка. „Все одно, усе що друковане, книжка”, — відповів Москаль, беручи з її рук подаваний молитвенник. „Нема більше у тебе книжок жадних?” — спитав дальше Москаль, кладучи книжки на горючий огонь на припічку. „Нема” — відповіла жінка і мимоволї слези бұхнули її з очий. Сей молитвенник, на яким она від кількох лїт молилась, лежав на червоній полумїни, а скїрка з окладнок почала щойно заковуватись, звиватись в трубку, скварчати та пускати чорний дим. „Нам вільно однак понукати, бо звичайно всюди люди по трохи брешуть” — сказав, сьміючись, другий Москаль. Він станув сам на столець, спняв ся на пальцях і глядїв по полицях — однак більше не було. „А може в коморї” сказав перший. Вїйшли в комору, обїйшли довкола, глядячи по полицях, однак нічого не було. А може в скринях. Жінка отворила одну, і другу і третю. На се надбїг Михась. Мати глянула на него заплаканими очима, а він не надумуючись довго, станув при скринї в якій лежала його книжка і сказав своїм пи-

склилим голосом: „Тут нема жадних книжок, мама правду казала, ми брехати не вміємо”. Однак те саме застановило обох Москалів шукати в скрини. Один з них перехилив ся і витягаючи зі самого споду Кобзаря, почав говорити: „А бачиш, ти малий брехуне, що книжки і в скрини є і то ще які! — „Кобзар” — кінчив він обертаючись від скрині. В тій хвилі Михась прискочив до Москаля, хватив з його рук книжку і як стріла кинув ся в двері. Малий, босий хлопчина, кинув ся через сїни на гумно і стрілою полетів до стодоли. Оба Москалі немов ражені громом кинулись за хлопцем. Вони і жінка прибігли до стодоли, однак хлопця не було нігде; по запілях було ще по троха соломки і сїна, так хлопець мусїв заритись. Оба кинулись по запілях шукати, а жінка стояла мов вкопана на тоці. За кілька хвиль знайшли хлопця в куті і витягнули на тік. Він копав ся, боронив ся. Знайшли хлопця, однак книжки не було. Грозили йому, що висічуть його батогами, повісять за ногу, однак то все не помагало. Хлопець понурив ся, його волосє зі стеблами соломи було розкудовчене, оченята блещали. Москалі були безрадни. Бити хлопчини не

було защо, його упертість однак подобала ся їм, але всетаки мали обовязок відобрати книжку. Один з них бачучи, що хлопець стоїть на зимнім тоці і тремтить від зимна, хватив його наперед себе на руки і, обгортаючи, мимо того, що той переляканий видирав ся, сказав до другого. „Я думаю, що хлопець буде розумнійший, ходім лише до хати, бо тут перестудить ся і ще вмере. Ті слова мав пробудили жінку; она прискочила до Москаля, який, тримаючи Михася, обгортав його ноги полами свого плаща, не зважаючи на се, що хлопчиско бив його кулаками та копав ногами і, беручи Михася за руку, сказала ледво чутним голосом: „Віддай їм ту книжку, віддай, хай они йдуть, а мама сяде з тобою і напише на пепері то, що ти знаєш уже на память, а тоді сього уже не відберуть”... Михась розплакав ся і сказав: „Я кинув книжку в сніг на гумні”. І справді, книжка лежала в снігу. Москаль витягнув її, обтряс зі снігу і ніс, немов важучи в руках... Прийшли до хати. Москаль поставив заплаканого хлопця на лавці, а другий тримав ще книжку в руках, не знаючи, що з нею зробити. Він глядів на хлопця, що мірив його очима, глядів на жінку, яка

зблідла, оперта на одвіртки, стояла, не говорячи нічого. Нараз він з книжкою в двох кроках прискочив до хлопця, вхопив його в свої рамена і цілуючи по чолі, устах і лиці, присів на лавці, говорячи: „Маєш книжку, хлопче, хоч за се мене і покарати можуть і я ломлю мою присягу, однак се мені нічого... Ти, хлопче, памятай, що коли твій батько такий як ти, так твоя вітчизна може бути горда з него... У мене вітчизни нема... ми салдати, цар каже, а ми мусимо”. Сі слова вразили Михася. Він обіймив Москаля за шию і, пригортаючись до него, поцілував його в лице, потім одпак зіскочив з рук і, біжучи до припічка, кинув книжку в огонь. Она зайнялась а згід неї посипались іскри. Хлопець стояв при печі, руки заложив за себе і, затискаючи зуби говорив: „Я не хочу, щоби вас карали за сю книжку. Я знаю вірші з неї майже на память а мама перепише їх на папери; ви йдіть сповняти вашу службу” — з заіскреними очима говорив хлопчина, вказуючи на двері. Оба Москалі вільним кроком пустились до дверей, лише послідний з них, звертаючись до Михася, підніс його до гори, поцілував ще раз в чоло і, не кажучи ні слова, вийшов...

Весна.

На лавках і на траві, що щойно почнає зеленіти, порозсеїдались мушци, старші і молодші віком, позачаювали нашірски чи поспиралсь на поручах, попримикали очі і вигрівують ся в теплих, лагідних промінях сонця. Над ними на темних галузях дерев і гилляк починають пупірки рознускати листе і цвѣти. Весна і молодість, праця і неробство... Сидять они так цілими днями, пересідаючи з одного на друге місце. Очі занухли від снана, лица запались від голоду, а одіж на них гірша чим подерта. Глянути на кожного з них, здаєть ся, що се не чоловік, а собака без пристановища, викинена на улицю, боязка, скорчена в дві погібелі, яка глядить все на діл, з насторченою шерстю, або дика, злісна, без жадних скрупулів, відважна на усе... Се безробітні... се люди між людьми, сотворіня висші і до висших цілий призначені... Для них існують права, обовязки,

моральність, совість, серце і розум...
лише брак опіки, брак праці...

*

*

*

В чорних та рудих блюзах з тяжкими джаґанами в руках працюють робітники при брукованю улиці. Їх рівні і вимірені удари в землю, їх спітнілі лиця, однак вдоволені, усміхнені очі... вони працюють по десять до дванайцять годин денно за цілком малу плату, однак йдуть вдоволені, струджені до дому до своїх родин, вони робітники, вони щасливіці. Вони не чують над собою лагідних соняшних промінів, вони не бачать розвиваючих ся дерев, зеленіючої трави, але їх жолудки ситі, і їх рідня незалежна.

*

*

*

Два рови. Один від другого на кількадесять метрів віддалений. В ровах люди. Молоді, у військових мундурах, один недалеко другого, лежать чи опирають ся лише, а в руках їх витягнені цівки і вони мірять. Напроти них в другім рові тесаме. Від часу до часу шарпне один чи другий за курок, з цівки задимить ся, зашелестить і свистом за-

значить дорогу аж на другий бік. Те саме і по другім боці. По таким свисті на противнім боці піднесеть ся щось, закрутить ся у воздуху і зникне в рові. Се чоловік. Часом і не піднесеть ся і не крутить ся, лише палець з курка зіслизнеть ся, а голова носом опре ся о землю. Они бавлять ся, здасть ся, як діти. Лише той що зісунув ся в рів, чи той що носом піднер голову, не беруть більше участи. Не дика-ж то забава? За день чи два в таким рові набереть ся більше чи меньше нечинних і їх складають в одну громаду, поливають ванном, чи чим-там і засипають землею, а душі їх просто летять до Бога, до сего неба. Они положили свої буйні голови за вітчину, за інтереси своїх родичів, сестер, братів... Коли в котрім рові стає меньше, так з напротивного вилізають їх вороги і біжать до слабших, щоби захопити їх рів... багато з них остане по дорозі, часом і поміч надійде... часом і рів неприятеля они здобудуть, а слабші уступають і викоцують собі сьвіжий. Чи не забавка?

*

*

*

Чорна ликовата земля. На ній ще сьвітять ся краплини води, а сонце при-

пікає з гори і немов злизує її. Старий дідуган, похилений літамп і житєм з запаскою наперед себе а сівенькою на плечах, розкидає правицею зерно по рілі. Уста шепчуть молитву, вітер роздуває волосє, а ноги старого ледви підносять ся до кроку. На краю ниви стоїть коровчина запряжена по однім боці а по другім боці жінка, а малий хлопчина тримає за чепиги, щоби заорати посіяне зерно. Як оком глянути по нивах, снують ся рідко тут то там люди, немов тїни, немов під примусом, а їх батьки, мужі, братя, а навіть діди грають ся онтам по ровах, боронячи вітчини. А кілько нив лежить облогом, а на кілько нивах не буде можна засїяти зерна, бо нема його і нема кому. Горою спішить сонце, долом розвивають ся дерева, розпускають цвїти.

*

*

*

Душна кімната. Ліжка стоять при стїнах, а на середині від дверей зараз стіл, на столі бляшанка з пивом, по краях стола шклянки ріжної величини і якости, а при них на стільцях сидять хлопцї. В руці кожного напіроска, а над головою хмара диму. Се люди. Кождий з них се лише половина чоловіка, дру-

га половина там за морем, в краю війни, огню, крові і хороби... „Пий, брате, каже один, не журись, що роботи в тебе нема, от війна до кінця, та до краю... Що нікого не застанеш там — дурниця, дівок до війська не забрали, вибереш собі, яку схочеш... і дві; думаєш, що заборонять? Там за здорового хлопа платити-муть... Грунт, дурниця, стільки його буде, що й межі не класти”.

„Добре, що війна, каже другий, для нас се ліпше а то й так багато людей уже було...”

*

*

*

Гляди — от місто. Високі, превисокі каменці, поверхи на поверхи насажені, немов голубники, а в тих комірках живуть люди... Один на другім. Темні коритарикі, вузенькі віконця, а всі мешканя немовби кліточки, і се людські раї... Вийдеш з такої комірчини на улечку, так і не омнеш ся зі жителями других таких комірок. Кождий суне поважно наперед себе, глядячи лише до гори, — а вийдеш за місто, так край широкій, великий, зарослий буряном, корчами, а де-не-де виглядає самотна хатина, а в ній знова в комірках живуть люди ледво дихаючи...

В кухні голодних.

Іван Іванович, один з головних стовпів-борців за обряд і етимольогію, і Степан Костур, загорілий український соціаліст-робітник, уже від кількох тижнів заходили до дешевої кухні, сиділи напроти себе, їли ті самі майже недобірні страви, однак словом не обміняли ся. Їх знакомство сягало в давнину, ще до шкільної лавки; тоді уже пізнались они в своїх характерах, важили свої наміри і розходились в поглядах. Час віддаляв їх, копав між ними пропасти, сіяв ненависть, хоч оба думали, що є в праві, хоч оба руководили ся одним, а то посвятити ся для добра других. Тепер обох їх постигло те саме. Край забрали вороги, у місті заведено інші порядки. Коли приятелі Івана Івановича почали запихати своїми особами передпокої нового намісника, збираючи для себе смачні кусні, спадаючі з його стола, ставали важними попихачами і чиновниками і мріючи про аванзи, хрести заслуги, І-

ван Іванович мов підтятий ножем, з головою спущеною до долу почав оминати людей і нидіти. Хоч йому натякали, а навіть просили обняти одно чи друге місце, Іван Іванович відпрошувався. Йому мимоволі ставало жаль тих страчених літ в борбі о щось, що нікому не принесло жадної користі, а лише роздроблювало сили народа. Ще гірше підтяло його се, що раз, затягнений на дворець приятелями, які вийшли глядіти, як будуть везти українських діячів, побачив між десятками їх старенького як голуб сивого отця Марковича, його колишнього добродія і опікуна... Він бачив, як їдучі на заслане поважні, хоч понурі, їхали без скарг, без боязни, неначеби на їх руках не було кайдан, а їхали они на збір чи віче. На глум Івановича вони не звертали уваги на насмішки так, як би се їх не дотикало. Лише однісенький раз отець Маркович пробував піднести ся і ніби хотів сказати: „Не вжеж ви пси, що гавкаєте на нас?“ Однак він сказав: „Павло був великим грішником, а покаяв ся... і ви ще будете цілувати наші сліди, коли не стане для вас охляпів... і бридити ся вами стануть"... Ті слова так запали Івановичови в груди, що він

від того часу почав цілковито оминати своїх приятелів, засував перед ними двері, а коли у него не стало цілком грошей, волів пійти до кухні голодних ніж до своїх приятелів... Тут таки першого дня стрінув Костура. Кожного дня стрічав його, однак не сьмів питати, не сьмів слова промовити. Погляди їх обмінювались, однак слів бракувало. Так само сиділи нині.

Один і другий перекусив уже і мав забиратись, однак сиділи немов приковані до місць. Кілька разів гляділи на себе, кілька разів отворяли уста, однак мовби під примусом замикали їх. Відважив ся таки перший Іванович. „Не вжеж призабули ви мене цілком, що словечка не промовите?“ — запитав він, цідячи слово за словом. „Забути не забув, однак нічого говорити“ — сказав похонно Костур. „Чи замкнено уста?“ — спитав знова Іванович. „Як кому“ — відповів виминаючо Костур.

І знов сиділи спокійно. Більше слів бракло. Костур недовіряв Івановичови, уважаючи його за посіпаку нового уряду, Іванович знова не мав сьмілости розповісти йому того, що він відчував і що його боліло... „Слухайте, пане Костур“, — почав по довшім мовчаню І-

ванович — „ви мене знаєте давно, я себе пізнав недавно, прийшов недавно до переконання, що ми усі мільні люди, які самі себе обкрадають і в других шукають крадених річей; тому прошу вас о прощєне моїх старих провин; можливо, що колись зійдуть ся наші дороги, а тоді будьте певні, що в мені знайдете приятеля”. Він встав, витягнув руку до Костура, той также підвів ся, подав свою руку і, глядячи собі в очи, стискали собі долонї, як би давні невидані други. Хоч і тепер Костур не сказав слова, то однак по лицю, яке виповнилось, і по розяснених очах було видно, що він віднайшов одного, котрий по літах підніс і поцілував се, на що плював і учив плювати других. Пізнав свій блуд в часї, коли деякі віруючі в ідею розбіглись або заковані в пута мусїли опускати край.

Они вийшли з кухні. По їх твердих кроках, піднесених головах, розяснених очах можна було пізнати, що хвиля була важна і, що они не йшли уже з кухні голодних зі заспокаєним черевом, але йшли до нової борби за права і добро народу, хоч ворог сим разом був уже сильнійший і в злости своїй безтямний. Чи римський кольосей не до-

старчав зпоміж глядачів, жадних крові, жертв, які ту саму кров зі себе цідили? На розі Іванович ще раз подав Костурови свою руку і на пращанє сказав: „Я мушу йти, розумієте, я **мушу** йти вашою дорогою і мушу направити се, що тільки літ я нищив і стратив. Однак я блудив”. Костур однак, витягаючи свою руку на пращанє, додав: „Ви йдїть вашою дорогою, ви знаєте, що робити і як робити, а коли ваша робота рівна моїй, так стрїнемо ся нераз; однак на кождий випадок я не буду потребувати бояти ся, що маю коло себе чоловіка, який може бути запроданцем!” Ті слова зворушили Івановича, йому мимоволї станули сльози в очах, однак він, звертаючи на свою дорогу, заспокоював себе, що прецінь Костур мав право так, а не инакше говорити, знаючи його минувшість. В нїм зявила ся якась о́хота до праці, він хотїв показати, що уміє направити блуд і стати як і другі гідним нести тягар і нещастє рідної вітчини...

Іван Семенович Кущенко.

Іван Семенович Кущенко був офіцером холмського полку. Постійно перебував в одній з невеличких військових станиць в Сибірі, ще не жонатий, веселий чоловіча, курив люльку і при кожній нагоді коли далось вишити, не пускав чарки попри себе. Кілько літ мав, годі було вгадати; відки родом, не знати; одно, що в нього було замітне, то се, що зі салдатами говорив все по українськи і навіть, коли нераз попав йому в руки салдат з північних російських губерній і не розумів всього, що Кущенко говорив, він цабанив, починаючи від слів: „Дітько може знати, що ти кацап; я все лише хахлів обробляю, а зрештою і то руске і то руске, так ти, братчику, учись так, як я наказую, а я буду слухати, як ти будеш наказувати”.

З людьми в компанії жив по приятельськи, хоч крикливий його голос чути було на усю касарню; а коли нераз товариші по службі звертали йому у-

вагу, що він за дуже братається зі салдатами, так він на се відповідав: „Ех, братчику, ти все панькаєш; пійдеш на війну, так волни шльнутьати кулі з переду, а не зі заду. Кущенко брав участь і в японсько-російській війні, виніс з неї перестрілену ногу і срібний хрест заслуги, але потім, коли хто згадав про війну, він все відповідав: „Війна, от війна, хлопське ремесло. Кулі не такі страшні, але одно, що чоловіка розбирає, то бачити конаючих по двох або і більше днях від зранення; на снігу чи в норах більше гине з голоду чи холоду ніж від ран. Се гірш собаки!” Мимоволі по таких словах переймала Кущенка дрож; він глядів в бік і засумовував ся.

Салдати з його компанії любили його. Він був поблажливим, на провини дивив ся через пальці, або ганив лише словами, визиваючи в таким разі і батька і матір, зате однак уважав при обучуваню в стрілянню, розвиваню ліній, маршів так, що звичайно його компанія мала найліпших стрільців, розвідчиків, була витривала в маршах, але що до тримання кроків в дефіляді, салютованя, строїв була як найгіршою. Коли полковник звертав йому увагу нераз,

щоби більше старав ся обучувати жовнірів, так звичайно Кущенко обіцював старатись, а в дусі гадав собі: „У війні не треба витягнених ніг, але цільних стрілів, а зрештою, чорт твоїй матери, пшском рипаєш, але влїзь сам в кожного бруса і зроби з нього машинку”.

Прийшла австрійсько-російська і німецько-російська війна. Кущенка з цілим полком кинено до Польщі, а потім перенесено до Галичини. Тут він брав участь в кількох більших і менших битвах і, розглядаючись по краю і стрічаючись з людьми, говорив не раз: „Вігнали нас в хахлацький край, палять села і кричать, що йдуть визволяти Славян. Чорт то знає, як нині воно діється”. Раз станув він з цілою компанією яко розвідча передна сторожа в однім селі і прийшлося там заночувати. Салдати розложились по хатах, а йому вибрано місце в громадського писаря, одного з найліпших господарів в селі; а що сам господар був на війні, так баби, а то жінка і дочка, як і щось зо троє малих дітей перенеслись до другої кімнати, відступаючи Кущенко-вп цілий бік. Кущенко розложив на столі маш, казав собі заварити води на

чай, а напхавши в люльку тютюну, почав клубами випускати дим, глядячи у вікно на сніг, який трусив на дворі. Коли жінки старались як найменше входити до кімнати, яку займив Кущенко, так діти були цікавіші і за кожним разом, коли мати чи сестра входили, вони зазирали зі сінній, випхаючи свої льняні головки в розтворені двері. Кущенко зауважав се і прикликав їх до себе. Вони несмілі, почервонілі, зі спущеними оченятами, суваючи ноженятами наперед себе, йшли поволи. Хлопчик найстарший міг мати около девять літ, а решта молодші. Кущенко виняв монюнку і отвираючи її, хотів обділити діти грішми. Діти однак не хотіли прийняти. „Що, не хочете копійок?” — питав сьміючись Кущенко. „Так, певно, ви хочете білих, не правда?” Однак і тих діти прийняти не хотіли. „Чому не хочете грошій?” запитав Кущенко найстаршого хлопця. „Бо то московські, так вони не мають вартости”. „Ха, ха, ха!” — засьміяв ся Кущенко, — „та тепер усе московське!” „Ні!” відповів хлопчина. — „Тато пішли на війну, а тато вміють добре стріляти; пішло ще більше людей з нашого села, але вони пішли тепер Француза воювати, а як

покінчать з тамтим, то і Москаля проженуть”. Мова хлопця ще більше розсмішила Куценка. „А ти не пійдеш Москаля воювати?” — питає він хлопця. „Я, як виросту, пійду; ми всі пійдемо, — говорив хлопець. Куценка ся мова бавила. Він знав давно, що в Галичині між Українцями сильна ненависть до Москалів, але він не міг вирозуміти, щоб вона справді приняла такі розміри і обхопила аж таких неволітків. Йому мимоволі впало на думку: хто в Росії може подібних відновидий сподівати ся від дитини? — Він взяв хлопця на руку, другі поспиралась о його коліна і він питає далше. „А за щож ви будете Москаля воювати?” „За що? Таж він не дозволяє говорити по нашому, не дозволяє писати по нашому, посилає наших людей на Сибір, а тепер прийшов до Галичини помагати кацапам нищити Українців”. Куценка уже не реготав ся, але видко було, що хлопчина подобав ся йому і цікавив його. „А що ти думаєш, хлопче, хто я? Москаль, чи Українець?” Хлопчина дивив ся йому просто в очі і сказав: „Коліб на вас не було російського мундуру, так ви були би Українець, а так ви Москаль!” „Значить, ти би і мене за-

бив на війні?” „Забив би” — сказав не надумуючись хлопчина. Лице Куценка споважніло і мимоволі по нім перелетів сум, а рука, якою тримав хлопця, усунулась на бік. Він перший раз в своїм життю думав о сім, що не вистарчить говорити зі салдатами по хахлацьки, не вистарчить співати пісні от так для розвеселеня, чи глядіти на хахлацький театр, щоби зі сьміху братись за боки, але, що ся хахлаччина мусить бути чимсь більшим, чимсь, що гуртує міліони сердець, вяже їх одним узлом, хоч той узол стараєть ся прорізати і ті міліони простих, несвідомих поділити, а він, Іван Семенович Куценка, помагає в тій роботі... І перший раз в життю почув немов обриджене до свого ремесла, немов жаль до того уряду переняв його. Однак лише на хвилину. Він спустив хлопчину на землю, вишпростував ся і немов сказав до себе: „Я присягав царю, присяги дотримаю! Наші власні бруди час по війні прати, а тепер війна проти Германів”.

Під вечер прибуло до села ще кілька відділів, а офіцери зібрались в кімнаті Куценка на чай та на раду. Газдиня десь роздобула одну фляшку ви-

на, яку поставила воякам, бо бачила, що вони людяні і ні один не напирив ся і не заходив в її сторону. Хоч пите було заборонене, однак, бачучи перед собою фляшку з напитком, кождий з них почув охоту. Господиня принесла шклянки, а розкоркована фляшка бухнула червоним пливом в шклянки з шумом та з піною. Їх було всього п'ятьох людей, а що господиня принесла їм сама вино добровільно, так і її наляли шклянку, щоби вишила на здоров'є великої і сильної Росії... Жінка однак вагалась. Що її напросили ся, вона все відмовлялась, кажучи, що не п'є... Офіцери, бачучи упертість жінки, а не знаючи причини її вагання, почали сумніватись в щедрість господині і догадуватись, що в сім вині подано їм трутину, тому почали наставати, щоби вона конечно вишила одну шклянку. Жінка, не бачучи виходу, піднесла шлянку до гори, а глядячи по зібраних офіцерах, звернулась до Куценка, який також підніс свою шклянку і чистим, урочистим голосом сказала: „Хай жие одна, неділма, вільна Україна. Хай побідним буде оруже, що добуває права поневолених”. Вона перехилила шлян-

ку, випила до дна і кинула її під ноги розбиваючи на кусники.

Офіцери стояли мов остовнілі, не знаючи, що говорити і, чи пити; лише Кущенко, який зі шклянкою в руках, піднесеною до гори, глядів на других і мірив їх очима, відповів: „Хай ваші бажання сповняться ся!” і перехилив плянку, випив до дна і поставив її на столі. Його товариші стояли мов одубілі; вони не знали, чи пити, чи говорити і, як примінитись, бож тоаст господині, а ще більше Кущенка, були явним виступом проти Росії. Кущенко однак знав, як ратувати ситуацію. Він, бачучи сю мовчанку і, немов предвиджуючи що в кожного з них діяло ся, почав говорити: „Товариші! Ви хотіли пити за здоровле великої і сильної Росії, ся жінка пила за здоровле педілімої і вільної України і за оруже, яке визволяє поневолених... Я пив за словнене бажань. Кождий з нас бажає добра; жінка бажає великої і вільної України, чиж се шкодить великій і сильній Росії? І ми бемо ся за долю поневолених, чиж се гріх?

Хоч може офіцери не зовсім були вдоволені відповідню Кущенка, але на столі стояли шклянки ненадпиті а шума

на них онадала... Вони піднесли їх до гори, ще раз пожелали здоровля великій і сильній Росії і випорожнили шклянки. Жінка тимчасово зникла з кімнати, а офіцери почали студіювати маши та нараджуватись, як дальше поступати. На дворі давно уже зашала ніч, почав трясти сніг, а ціле село спало.

Однак, коло півночі зробив ся рух. Почалась стрілянина, формованє оборонних лій, а Кущенко літав мов опарений з одного місця на друге, видаючи розкази. Цілком ненадійно підійшли Австрійці до села; так ненадійно, що навіть стоячі на постах не мали часу дати знати. Оборона відділу була трудна. Раз, що Австрійці були в перевазі, а друге, що Москалі не були в силі як так упорядкувати ся і тому стріляли без ціли. Кущенко бачив се. Він бачив, що тут оборона трудна, тож наказав своїй компанії заперестати стрілянину, наложити багнети і старатись підсунутись до Австрійців, а тимчасом другі компанії мали упорядкуватись і розпочати відворот. „Хлопці, — сказав він до своїх, — наперед! Тут не ходить о нас, а ходить о уратованє чести нашого війська і нашого краю!” Однак

Його зусилля були без успіху. Кулі падали, градом сіючи смерть дівкола, а коли Кущенко опинився напротил австрійських рядів, куля вибила йому шаблю з рук і він повалився на землю. Коли прийшов до себе, побачив себе в кімнаті, в якій пив вечером з товаришами, а коло него двох похнюплених товаришів. Коло дверей стояв австрійський жовнір з наїженим багнетом. Кущенко довідався, що більшу частку його солдатів вибито, багато ранено, а решта піддалася; взагалі не знати було, чи хоч один з цілого відділу спасся.

Кущенкови тепер стало також ніяково. Сидіти в неволі через цілий час було для него гірш арешту, а ще в такий спосіб дістати ся до неволі! Хтож міг сподівати ся Австрійців, коли вони в останніх днях не показувались на очі. Йому мимоволі пригадався вчорашній хлопчина і його обхопив ще більший встид. Він, Іван Семенович Кущенко, дістав ся до неволі!...

Рано почали збиратись в дальшу дорогу і полонених випроводили на подвір'є. Вийшов і хлопчина; він підійшов до Кущенка, обхопив його обома рученятами за руку і, коли сей нахилився до него, почав шептати в ухо: „Ви

не гризїть ся, вам буде добре, а ви самі Українець, чи ж би ви бажали зла нам? Тепер не будете могли проти нас битись, та проливати нашу кров". Кущенко спаленїв. Він підіймив хлопчину до гори, поцілував в чоло і, не кажучи слова, опустив на землю... Йому стало дивно, так дивно на душі, як ніколи перед тим. Мимо того почуте обовязку кололо його в само серце...

Віднайдений скарб.

Ярослава Кононовича, студента третього року прав, взяли до війська; був ранений тяжко під Равою Руською і дістав ся до неволі. Без відзискання притомности опинив ся в Сьвято-Михайлівськiм лязареті в однім з невеличких подільських міст, де йому відняли руку і збандажованого, повязаного, зложили на ліжку, побіч кількох других ранених. Тут прийшов він до притомности. Він кинув очима довкруги, глядів на білу стелю кімнати, на великі вікна з маленькими шибками, начеби хотів пригадати собі, де він є. Він чув себе змученим, голова мов камінь тягнула його все до подушки, лише права рука, в яку вбилсь кусник шрапнеля і вирвали кусні мяса та поторощили кість, не докучала більше. Він чув лише, що хтось тягнув його сильними кліщами висше заданої рани. Він глянув в бік себе і побачив невеличку жінчину в білім платю, яка надчимсь схилила ся, але що вона робила,

не міг побачити. По хвилі стая в білім платю підійшла до него і бачучи, що він лежить з отвореними очима, запитала його по німецьки, як ся має. — „Нічого” — відповів він ледви чуто. На се надійшов доктор; він подивив ся на Ярослава, сказав до жінки в білім платю, що справді велике щастє для раненого, що його не забрали в дальшу дорогу, але зіставили в Свѣято-Михайлівськїм шпитали; ранений не був би доїхав до Києва, а так, хоч ось без руки, все таки жите уратоване. Доктор говорив з жінкою по французьки, що однак Ярослав розумів і дивував ся, де він може бути. Доктор оглянув перевязку раненого і подивив ся на Ярослава своїми невеличкими полохливими очима, а ціле лице закінчене невеличкою острою борідкою, мимоволї нагадувало портрет зі старинних лицарських часів. Жінка также пристанула до доктора, а сей, усьміхаючись, сказав до неї жартібливо: „Нічого собі парібок, крешкий був салдат а тепер без руки”. По її лиці перебігла дрож немов тїнь; вона відповіла: „Не один такий буде, їх тисячі, а може і мільйони”.

Доктор і доглядачка говорили до себе по французьки, а до Ярослава по

німецьки. — „А ви знаєте, Маріє Михайлівна, — почав наново доктор, — сей чоловік не має в собі нічого грубого, салдатеького, а його черти лиця цілком не германські”. „Та се з Австрії, — відповіла вона поволи, — там і трудно визнатись в мішанині усіх народів, а прецінь вони ставлять такий опір нашим, хоч здавалось, що сі поневолені славянські народности повинні були на наш перший зазив пристати до нас”. „Се правда, що ви кажете, але ви знаєте, що сі народи ховані десятками літ австрійською державою, мимоволі зліпились в цілість, а хоч боролись за своє істнованє, все таки мали способи самооборони, зглядну свободу розвою, а тим самим, хоч тісно їм було жити, все таки вони бачили в лучности силу і величину. Так і тепер, коли прийшло до борби, вони пійшли з завзятем проти ворога”. Ярослав слухав сих слів мимоволі і приходив до пізнаня, що він не в ріднім, але у ворожім краю, в якім обходять ся з ним все таки людяно.

По кількох днях він уже на стільки подужав, що міг сидіти на ліжку і хоч рука ще не цілком гоїлась, і шарпанє не уставало, він діставав апетит, лице почало червоніти і тепер він уже

бодай кількома словами міг обміняти ся з Марією Михайлівною. Вона була ще молододою жінкою. Її смагляве лице, чорні очі і жмутки чорного волося, яке ви-микалось знід білого каптура, не давали оцінити, в яких літах вона була; все таки можна було сказати, що вона не може бути старшою як 25 літ. Вона все говорила до него по німецьки, а він їй відповідав в тій мові. Одного разу запитала вона його, чи припадково не знає він Відня, бо там перебуває її знакома, яка, заскочена війною, не могла виїхати, а тепер не знати, що з нею діє ся. Ярослав відповів, що не знає, бо у Відні не був ні разу і так слово по слові розповів їй, що походить з Галичини, з повіта Н. „Чи ви не русській?“ — спитала вона, починаючи перший раз з ним розмовляти по російськи. „Ні, я Українець“ — сказав Ярослав. „Українець“ — повторила вона, — значить Малорос?“ „Ніби так“ — сьміючись, відповів він. „Я чула щось про Українців, про їх революційні ідеї, про те, що вони хочуть відбудувати свою державу, але мені не приходилось ані разу з тими людьми сходитись і я не мала навіть нагоди говорити з Українцями, хоч я сама жию в Малоросії і

тут навіть родилась”. „В такому разі ви Українка”, — сказав Ярослав, сьміючись. „Я русска”. „Можливо по переконанню, однак по уродженню ви таки Українка, хоч би тому, що ви на Україні родились, їсьте український хліб, тим воздухом віддихаєте” — говорив Ярослав, натискаючи і акцентуючи слова. „В такому разі ви ворог Росії, ви хотіли би її знищити, видати Германцям на поталу задля того лише, що ся Росія видає мільярди гроша і проливає потоки крови, щоби злучити Славян в одну велику державу; ся Росія, яка видала Толстого, Пушкіна, Гоголя, і других, для Вас ворогом, не правдаж?” „Пані Михайлівна, мені не ходить доказувати вам, хто з нас в праві; я бачу, що мною заопікувались як найліпше, привернули мені здоровле, однак все таки я чую до російського народу жаль, що він несправедливо поступає зглядом себе і зглядом усіх народностей, які підчинені йому, а в своїм самолюбстві не вагаєсь ужити усього, щоби лише знищити жите других. Що Росія видала великих людей, се правда, однак та сама правда могла би бути і в Українців, коли би їм дозволили працювати так, як їх обставини позволяють, а не

нищили кожного талановитого чоловіка. Рідко голодний чоловік питає, з чого окравець хліба; він хоче заспокоїти голод; коли зимно докучає неодітому, то тоді трудно говорити про моральність, чесноту, справедливість коли чоловік украв одежину, щоби прикрити своє тіло... Українці мали все. Нині все в чужих руках. Поміщики нині змосковщились, чужосторонні капіталісти виискують і вибирають богацтво краю, а тому простому чоловікови говорять усе: „Слухай, брат, молись, служи царю. Видиш, в яким ти великім царстві жиєш, пів Європи і половина Азії, видиш, твій цар має мільони моргів землі, твоя вітчизна видала великих людей, а ти що? хахол. Учись літературного язика, учись любити велику Росію, якою правлять Німці і попи-фанатики, а більш не важ ся... Не вдоволеній ти, так іди на Сибір, чи до арешту... І може вимагати нині Росія, щоби другі славянські народи вірили обіцянкам? Ми галицькі Українці ніколи не йшли на ножі і, коли нині сотки і тисячі станули в ряди добровольців, то не тому, щоби знищити Росію чи боронити Австрію, але тому, щоби боронити хоч сеї малої свободи, якої ми зазнали; що-

би уратувати єї культурні добра, які ми собі здобули”.

Єї слова змучили його і він, схиляючись на бік, глядів у вікно, за яким збивались невеличкі домики місточка, а поза ними тягнулись поля. Марія Михайлівна сиділа також мовчки. Кілька разів підвела вона голову і все зір її падав на сумне, однак гарне лице Ярослава; в його очах пробивалась немов би туга за чимсь страченим... Можливо, що він думав про своє теперішнє положенє, можливо, що жаль було утраченої руки... Він відвернув ся від вікна. Марія Михайлівна сиділа ще на своїм місци, немов би прикована. „Жаль вам, пані, що я Українець”, — спитав він, усміхаючись гірко. „Ні — відповіла вона — „кождий нарід має право жити, коли він є народом, однак коли се лише стремління до роздвоєня, до роздробленя, так тоді: се гірше ржі, гірше найгіршого ворога”. „В таким разі ви сумніваєте ся в істнованє українського народу, а уважаєте його лише за партію, якої одинока ціль знищити російську державу?” „Я сього твердити не можу тому, що я мало знаю про цілість українського народу, а знаю се, що Україна звязана з русскою

цілостію, що годі знайти границі”. „В
такім разі не шукайте тої цілості в
книжках, не шукайте в інтелігенції, не
шукайте в поміщиках, попах, війську,
але зійдїть до народа, зійдїть до про-
стої української літератури, змагань,
потреб, а прийдете до переконання, що та
цілість є, і то велика, сильна, хоч може
нині ще не отесана, і не виділена. Ви,
Маріє Михайлівна, зрозумійте се, що я
не хочу вас переконувати, але я го-
ворю се від серця. Чи не ліпше було
би, колиб сї народи, яких доля стілько
разів вязала протягом віків, могли згід-
ливо жити? А до сього треба лише до-
брої волі уряду. Колиб Українці могли
мати таку свободу в Росії, як мають ни-
ні в Австрії, антагонізм мусїв би зги-
нути”.

*

*

*

Дві неділі пізнійше відпущено Яро-
слава Кононовича, яко нездібного до но-
шення оружа і яко Галичанина, домів, за-
місць висилати його до табору воєнних
бранців. Між ним а Марією Михайлів-
ною вивязалась приязнь, хоч вони спо-
рили зі собою, однак пізнавались і час
розмови минав найприємнійше так, що
в послїдних днях другого тижня мимо-

волі обом пасувалось питанє, що буде, коли вони розійдуть ся. Ярослав не сьмів питати її про її родину, відносини; знав лише, що вона добровільно посьвятилась доглядати ранених в шпиталі. Вона знала з його оповідань, що він саме покінчив права, що він був сином хлопа, що села околичні були спалені. Тому на передпоследнім дни, коли вони так сиділи побі себе, спитала вона його, чи не хотів би остати таки на місци; вона говорила вже про се з доктором і він міг би знайти відповідну працю; для него ліпше було би лишитись ніж їхати до Галичини, де саме пійшло міліон війська. Він зразу не відповів нічого, однак, надумавши ся добре, сказав, що справді мігби лише бути вдячним за се, бо він і сам не знає, що почав би зі собою дома.

На другий день перед полуднем заїхав двірський повіз по Ярослава і він переїхав до двора. По полудни візвано його до директора цукроварні і сей маленький, кругленький чоловічок мов би видусив зі себе: „Іх високоблагородіє графиня просили, щоби Вас примістити в заводі, однак я для вас такої роботи не маю, тому що й сам не знаю, щоби ви могли робити. Ви йдіть по фабриці,

розгляньте усе добре, а як обудете ся, побачимо, що будете могли робити”. Ярослав подякував директорови, а йдучи до призначеного для него мешканя, мимоволі нагадав собі, що директор щось споминав о графині. Певно се мусить бути діло Марії Михайлівни — думав він; вона мусить знати графіню і вставила ся за ним. І йому Марія Михайлівна стала ще близша і ще любіиша. Однак яке було його здивованє, коли він дістав запрошенє на вечеру до графині, а ще більше, коли ся графиня представила ся Марією Михайлівною. Вона подала йому руку і сказала: „Пане Кононович, ви все будете любим гостем, коли до нас прийдете. Я пізнала і научилась з ваших слів багато, і віднайшла скарб і ціль свого життя; думаю, що в мені найдете доброго приятеля в разі потреби. І мені український парід є дорогий, тож буду для него трудитись”.

СВЯТИЙ ВЕЧІР.

Святий вечір. Поля біліють снігом, скостенілі села криють похилені хатки немов згортаючи їх разом під крила безлистих дерев, які зі зимна ледви рушають гиллями та обтрясають зморожений сніг. Небом пливе місяць, зірки ледви миготять, а на дворі ясно.

В Боднарівій хоті палають скалки на прищічку, кидаючи червоним світлом на хату та разносячи запах горючої смоли. В куті під образами стоїть житний сніп, на землі при столі валяється мерва, на якій бавить ся двоє дітей. Старий дід увійшов в хату.

— Марисько, подай вечеру! Я голодний від посту — сказав він, звертаючись до молододі жінки, яка поралась коло куті, викидаючи її у велику макітру. Се була його невістка. Мариська нічого не сказала, лише мовчки поставила кутю на застеленім столі, взяла діти зі землі, посадила за стіл, а сама, пускаючи батька наперед, сіла

при самім кінці стола. В хаті було тихо, лише скалки сичали та прискали іскорками огню на хату, а з вікон тягнуло парою. Старий встав, набрав ложку куті і хотів щось казати, але лише рухав устами. Мариська, бачучи се, й сама, хоч може й стримувалась, захлипала, а рясні сльози ринули з очей.

— Не плач, дочко — сказав старий — воно не pomoже: ні плач не зведе моєї з гробу, ні твого не принесе з війська. Ми остали обоє і дякуймо Богу, що війна не перейшла понад нас і, що у нас нині є свій кут і кусень хліба; а могли би, як тисячі других, валяти ся нині по чужих краях голодні і обдерті. Їдж, що Господь дав. — Він махнув рукою і, пригортаючи до себе діти, цілував їх в чоло, а рідкі сльози котились йому по лиці.

Мариська не заспокоювалась; вона відсунулась на лаві і, підперши ся на лікті, плакала. Так минав час; вони не вечеряли і вечері не збирали зі стола. Діти сиділи скулені і позасипляли. Скалки догоряли, в хаті ставало темно, лише смуги місячного сьвітла вдирались вікнами і грались на землі...

На силу.

Вона притулила горяче лице до мокрої шишки віконної і вняла очи в даль. Коло неї сиділо двоє невеличких дитинь і, обнявши матір в пів, поклали свої головки на її подолок, а вона своєю рукою притискала їх до себе. На дворі було видко. Безлисті дерева стояли неподвижно. Сніги вже стопились і лише десь-не-десь білими латками крились по закутинах та заглибинах. Вечір на дворі такий гарний, що здавалось, що усе лихо заснуло вічним сном. Однак се лише здавалось. Лихо лежало її під серцем, вона носила його уже місяцями і проклинала хвилю, коли воно почалось. Її чоловік пішов на війну. Пішов як і другі пішли. Наказ був, усе сталось так нагло, що вона не знала, як і коли він щез з хати.

Вона любила його щиро. Було в них лише двоє діточок, а господарка, хоч невелика, так вистарчала на житє. Пішов він і неначе змело його зі світа.

Їх село було при самій границі, то вороги увійшли скоро, а що не знайшли жадного опору, то вкотились мов лявіна, заливаючи усї села і господарили по своєму. Від чоловіка не було відомости. Чи писав а листи не приходили, чи убито його де, чи може попав в полон, вона не знала, однак знала, що його нема. Се турбувало її. Нераз гладила по головках свої діти і мимоволі слези котились по її лиці; нераз на їх запити мусїла толкувати, що батько поїхав в далеку дорогу і, що приїде і привезе гостинця, однак діти не були вдоволені тим і хотїли, щоби батько і без гостинців вертав.

Так йшли дні за днями. На дворі ставало холоднїйше, від часу до часу зявлялись ворожі війська. Під зиму прибувало їх бїльше. Вони не лише задержувались в селі на попас, але і перебували по кілька днів. Тепер належало не лише відступати їм хати, але і призволати на уживанє стаєн, годувати, а усе плачено квітами. Трафлялись вишадки, що тут і там жовніри заліцались до дівчат, заходили до молодниць, однак не було чути, щоби збіткувались. Нераз вечером, коли уже робота скінчена, з хат чути було про-

тяжні сумні співи, а співали пісні дівчата, молодиці і жовніри. Пісня зноси-лась до гори, наповняла воздух і нераз здавало ся, що серця скаржать ся і що в них усіх однаковий біль і однакова журба. Здавалосьь, що то не ворожі жовніри — але таки свої порібки, лише в троха інших мундурах. Здавалосьь, що їх співи, се давні вечериці, лише що кожда хата співала ту саму пісню окремо. Коли жовніри мали виходити зі села, так нераз бувало, що ціле село виходило на вигін і повіваючи хусточками, прощало їх. Не одному з вояків слеза станула в очах, бо нагадував собі, як прощали його в його ріднім селі мати, сестра і дівчина мила. А тут, у ворожим краю, такі самі люди, так само щирі і так само милі. А його беруть, видирають від рідних і кажуть іти боронити і визволяти братів. І сумнів в слова наставників починав вкрадати ся в їх серця. Не вжеж не обманено їх? Не вжеж то були другі причини, що їх вигнано проливати кров?

Під Різдво стало инакше. Замість вояків піхотинців почали в село загощувати кінні жовніри, оброслі, зі смуглими лицями, скісними очима та з малим чолом. Сі жовніри вже не злива-

лись в гармонію з людьми, не розуміли їх, не питали за ніщо, а брали, що хотіли; а коли хто сварився чи просив, діставав колькою в бік, чи через голову, а нераз то мусів тижнями покутувати. Дівчат і молодниць напастували, тому тішились люди, коли такі постої як найскорше зі села вибирались.

Саме на другий день різдвяних свят приїхало до села більше ніж тисяч чоловіка. Високі статі, в різних літах, почавши від хлопців-недолітків, а скінчивши на старцях в шістьдесятці, немов оживили село. Люди, хоч бідно, але все таки справляли свята, а коли надійшли вояки, то прилучились до людей. Однак зараз таки пішов пострах по селі. Сі уже не лише тяглись за дівчатами та молодницями і їх цілували, але уже й не попускались їх. Зразу можна було ще випроситись, виблагати, вимкнутись, але коли ті уже розохотились, так нічого не помагало. В неї самої було чотирох на подвір'ю. Вони заняли стайню, самі розгостились в столі, а до хати ще жаден не показував ся. Вона призвичаєна до постоїв, не обавлялась дуже і дверей не засувала, знаючи, що злий чоловік і так двері виважить.

Було уже коло осьмої години. Діти ще не поклялись спати, а її самій та кож не хотілось. На дворі було тихо і ясно. Вона сиділа так, як нині при вікні і гляділа в даль. Нараз почувла скрип дверей і до хати увійшли вояки. Було їх чотирох. Усі ще молоді парібки, рослі хлопці, пристійні навіть з лиця. Вона встала. — Що хочете? — спитала вона. — Ми — відповів один з них жартуючи, — прийшли до тебе, молодиче, в гості; знаєш прецінь, що свята. Вона не відказала нічого, пійшла до печі, виналя ще теплі пироги, принесла солонини, стошила і, подаючи пироги на стіл, просила, щоби сідали. Сама хотіла відійти на своє старе місце, але вояки пустились до стола, а один з них хватив її за руку кажучи: „А ти, газдине, не хочеш з нами повечеряти? Твій певно проливає кров наших братів, а ти сама нині та купляєш, бо в селі і порядного хлопа брак. Ми твому чоловікови вигодимо, буде нам вдячний...” Усі чотири реготались, а на лиці налав в них огонь. Вона хотіла вирватись, однак її не пустили, але посадили між себе. Діти почали плакати та кричати. Вона, бачучи, що силою нічого не вдіє, не пручалась біль-

ше, але сіла між ними і казала дітям затихнути. — Коли ви мене просите, я сіла. Зрештою я немічна жінка, а ви мушціни; а думаю, що ви маєте Бога в серцю, що у вас самих діти та жінки. — Так, правда — сказав один з них — ми справді оставили жінки в дома, але щодо дітей то сіємо їх по цілій дорозі, бо без дітей світ звів би ся. — І він нахилив ся до неї, обійняв обома руками і притиснув до себе цілуючи. Її станули сльози в очах, вона крикнула: — Ви не люди, а звірі, коли нападаєте на безсильну жінку. — Мовчи бабо, чогось так розкричала ся — сказав другий — чи то не вільно пожартувати? Нині жнець, а завтра і вмреш, правда братці. — Він тягнув її до себе, обіймаючи в пів, а вона пручалась та бігла і відпихала руками.

На другий день рано сусідка знайшла її на пів мертву на ліжку, а діти скулені та перестрашені в кутку. Вояки виїхали поночудни. Вона поволи прийшла до себе, однак коли згадала на сю хвилю, так такий жах обхопив її, що готова сама собі смерть занодіяти — алеж діти...

А чоловік, той чоловік, якого вона так любила, який її став був за батька,

за матір, чи той чоловік зможе простити її сей гріх? Се її мучило. Вона тепер не раз і поза північ пересиділа, вперши ся лицем о зимну шибку віконну і дивила ся в даль. Діти від сього часу стали немов інші; вони вже не гомоніли, не бавились, а просто лише переходили з кутка в куток, або сідали на лавці і гляділи у вікно. Як перед тим хата для їх четверо була малою, так вона тепер станула обширною, за обширною; здавалось, що то не живі ества, але фігури, які сунулись з одного місця на друге...

Вона сиділа так довгий час, притулена до вікна. Лямпа не сьвітілась, діти притулені до неї позасипляли. Нараз риннули двері. До хати увійшов чоловік і пристанув, немов любуючись образом, який перед ним розкрив ся. Він стояв хвилю неподвижно, а потім тихим кроком на пальцях зближив ся до сплячих. Він нахилив ся над жінкою і слухав віддиху жінки. Вона зірвалась на рівні ноги, тручаючи діти. — Не бійсь, Маринко, се я, твій чоловік. Я прийшов до дому — сказав він і витягнув до неї ліву руку. — А деж твоя права? — спитала вона. — Остала там на полю... трудно було її взяти —

і йому з очей потекли сльози. — Так, так, жінко, ти мене випровадила здоровим, а тепер я приходжу дідом. Хто тепер заробить на нас усіх?

Вона стояла і нічого не говорила. Стояла як стовп неповорушна, лише устами рухала. Він сам не знав, що має більше казати. Діти тулились до него, хватаючись за ноги. — Нема правди на сьвітї — крикнула вона нараз. — Нема, бо коли би була, не було би тої війни — і залилась гіркими сльозами. Він притулив її до себе. Однак вона вирвалась говорячи: Не tuli мене, я не твоя жінка... ні, я не твоя... Тобі наказали вбивати других, оставити жінку саму і маєш... тепер ти сам для себе не годен заробити, а тут твоя жінка приведе тобі дитину... не твою, о ні, о неї постарав ся вітер... Він однак нічого не сказав. Запровадив діти до ліжка, а сам звернув ся до неї. — Маринко, Бог сьвідком, що я ні словом не спімну ніколи о сїм, що сталось; я знаю, що не твоя вина в тім. Вона підійшла до него, вхопила його за шию і пригорнулась до него мов дитина до матери. Він обгорнув її лівою рукою і притиснув до грудий. На дворі було тихо. Мі-

сячні промінні стелились широкою смугою по землі та оповивали стать чоловіка і жінки, які, мов викуті з каменя, стояли неподвижно.

По тернистій дорозі.

Між двома салдатами, закований в ланцух, їхав Іван Марченко залізницею.

Він був лікарем в Запалім Куті, а попри своїм фаху займав ся організованем хлопських спілок і крамниць. Він був з тих одиниць, які, не ідучи за маєтками та гонорами, вривують ся своєю працею так сильно в жите свого окруження, що йому і надають кольорит. Люди поважали його. Заробляв стільки, що вистарчало йому на жите, а повіт, в яким розвинув свою працю, стававсь одним із свідомійших і багатших. На намови його прихильників стати кандидатом на посла, він завсїди відказував ся, говорячи: „Моя праця тут цильнійша ніж моє сиджене там!” Так і тепер. Коли краєм мов лискавкою пройшла війна і кожний свідомійший діяч забрав, що йому наймилійше і утікав в глуб держави, Іван Марченко

остав на місці. Він не мав жінки. Хоч не одна дівчина острила на него свої зуби, він усе говорив: „Поти у мене час, поки нема жінки. Я не втікати-му; се мій край, моя вітчизна, мої села; а вони моєї помочи скорше тепер будуть потребувати ніж передтим. Забити мене не забють, а хочби й забили, то ліпше своїм тілом відживити власну землю ніж повільно конати в чужих краях”. І він остав.

Прийшли Москалі, прийшли і нові порядки. Платні агенти та народні шумовини, які до того часу жили з підмог ізза кордону, тепер почали вилізати на верх, — подвизатись. Вони до давнішого списку доложили і новий, подаючи між іншими й адресу Марченка, яко одного з головних українських діячів у повіті. Так за Марченком почали слідити. Він однак після свого давного звичаю з валізкою ішов до хорих, виїздив на села. Се не подобалось урядови. Наперед зроблено в него ревізію, забираючи всі книжки, а пізніше наказано йому не виходити з дому. Марченкови було сего за багато. Він удав ся до щойно іменованого поліційного наставника з просьбою, щоби йому позволе-

но ходити до хорих, бо другого лікаря нема.

— Ми вам кажемо сидіти в дома. Хорі можуть почекати, аж приїде лікар з Росії, або і вмерти. Ми вам дозволити виходити не можемо, бо ви Українець, а кождий Українець — ворог Росії і приятель Німців. Коли ми вас вишлемо на Сибір, так тоді і не маємо чого обавляти ся. Тут вас тримати не можна... Я вам признаюсь, що я сам Малорос. Їм царський хліб, співаю українські пісні тай і козака умію танцювати, однак не розумію, як можна бути таким тупим і думати про відбудоване України, щей може з німецьким цісарем... Я вам не ворог, тому раджу і прошу вас остати в дома, аж надійде розпоряджене від губернатора. Я сам нічого більше вам не зроблю тому, що тут маєте більше російських патріотів ніж Росія їх потребує.

Марченко вернув до дому. За кілька днів прийшло розпоряджене, щоби вивезти його в глиб Росії. І так нині Марченко їхав в товаристві двох салдатів. Він глядів у вікно. Як далеко оком сягнути, білів сніг на полях, стояли кущами дерева безлисті, а тут то там

виринали знакомі Марченкови сільця. Цілий край такий спокійний та тихий. Лише по стаціях було більше людей — салдати, жінки, діти і старші хлопц. Коже з них поважне, а в декого видно присохлі слези на лицях. Не було того гамору та крику, як нераз передтим.

Марченко не зважав на се. Йому видавалось, що у него віднято серце, з його карку знято голову, а тулів котять, котять... десь у пропасть. Чого вони хотять? Він стільки літ перепрацював; працював щиро і свідомо, хочачи розбудити самосвідомість в тих темних хлопах, дати їм можливість прийти до кавалка хліба. А нині... нині прийшли вороги і одним замахом, із самої лиш злоби і німсти, порвали ті літа тяжкої праці, знищили ті будови, які він ставив. І йому стало жаль — уже не себе, але тих, котрих він оставив на поталу. А вони ще такі загукані, такі боязливі... — Однак се не кінець — думав він. — Дорога до щастя далека. Тою дорогою, якою я нині іду, ішли вже тисячі і значили її потом і кровю. Ішли нею й Українці, ішли Поляки, Фінляндці і другі. Вони заселяли Сибір, браjali її своїми мозолями і оживляли. Пійду і я туди. Хоч один чоловік се лиш зерно піску

на дні морськїм; хоч зникне він і слїду по нїм не остане — остане його праця і може неодного направить на ту путь.

Салдати сидїли понурї. Лиш тоді, коли їм стало прикритись, почали поволн зятягати під носом пісоньку. Іван слухав мелодїї — се була українська, рїдна йому. Він смоглянув на них і приглядаючись близьше, побачив в них таких самих парїюків як і в нас по селах... Він запитав їх, відки вони.

— Нам не вільно говорити з вами,
— сказав один.

— А співати вільно? — спитав Іван.

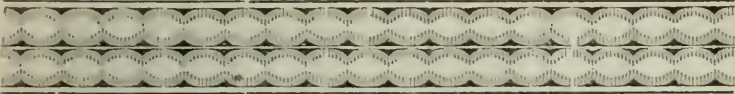
— Про спів не згадувано.

— Так співаймо — сказав Іван — і зятягнув своїм тихим голосом „Ой у полі”.

Салдати з початку слухали, а відтак почали підтягати. Пісня зливалась в одно і лилась по цілім вагонї, наповняючи повітре якимсь сумом. Скінчивши одну, Іван зятяг другу і третю, а салдати, які зразу відносились до арештанта з погордою і грубестню, немов забували на рїжницї. Вони запалили папіроски. Один подав папіроску Іванови, а бачучи, що сей не може курити, став сам притримувати її рукою. Згодом і

пута на руках арештанта обгорнув хусточкою, щоби так не давили. Тимчасом потяг мчав ся далі і далі, минали стації за стаціями, а вони в трох їхали. Один до одного не чули урази чи кривди, але чули, що ті, які наложили єї кайдани на руки Марченка, пестунили несправедливо. І в тих салдатах немов по довгим сні виринула ясна гадка, що того чоловіка вязнять за ніщо і що їм то само булоб, якби вони смілійше висказалсь. А вони, салдати, ще й помагають поборювати тих чистих, ідейних людей...

Плащениця.

На дворі яено і тепло. Весняний вітер ледво порушує безлистими деревами, а від землі іде запах гнилої трави.

Нині велика п'ятниця.

Уже іде до вечера, а що в селі нема ні сьвященика ні дяка, так і нема богу-служеня. А такий великий день в році, в році смертї і нівеченя...

Присутні в церкві шепчуть молитви, біють поклони і вздыхають тяжко. Їх шепіт так одностайний, що здаєть ся — вони усї одним голосом, одними словами відмовляють молитви. Їх шепіт здаєть ся журчанєм потока, круженєм млинського каміня, чи навіть далеким відгуком вистрілів. Вони стоять як діти безрадні, і самі не знають, як і кому заложити Божий Гріб і винести плащеницю. Вкінці відважують ся.

Старий дяк, найстарший між старими, починає співати страсні пісні. Чотирох других ідуть до закрестії і виносять плащеницю. Недолітки витягають

хоругви, хрести і пускають ся в процесію. Народ за ними. Повільно, крок за кроком, товплять ся до дверей, виходять на цвинтар і пускають ся довкола церкви. Почата старим дяком пісня, підтягана присутними, виходить в зойк якийсь, вириваючий ся знід серця і розпливаючий ся в повітрі, то знова вириваючий ся... Сиві і поцелясті голови старих, роздмухані вітром, кидають жмутками волося до гори, а те волосє, окидане соняшними проміннями, мінить ся золотом то сріблом. Хвилюючі хоругви, тарахкотіне тарахкавок та деркане деркачів зливають ся разом зі співом в похоронну гармонію великого безнадійного життя, без вихідного завтра. Плащеницю огрівають проміння сонця, розясняють риси катованого Христа і немов окривають Його нагість...

Процесія обходить церкву три рази і входить до середини. Там стоїть Божий Грїб без жадних окрас, без смerek, без лямпок, без свічок... Одинокa вічна лямпа блимає, кидаючи мало світла на церкву, в якій починає темніти з надходячим вечером. Народ однак не рушаєсь з місця. Одно по одному бе поклони, хрестить ся і цілує плащеницю,

бе знова поклонив і відходить на своє місце. Навіть співи затихли.

Той грішний народ... Ніхто з них того року не сповіданий, в нікого радості, в нікого добра. Вони стоять у стіп Розп'ятого, бачать пливучу кров з Його ран і немов сего не відчують. Чиж Його рани були більші ніж їх нині?... Він, той великий Христос-Бог, терпів за спасенє людства, терпів за свої ідеї, за свої мрії... А вони? Хто вони?... Прості, бідні люди, працюючі тяжко на прожиток з дня на день. Вони не накидають своїх ідей чи мрій нікому, а за се, що зіли, дякують Богу встаючи і лягаючи, хоч сей сухий хліб вони самі придбали і він не був милостиною... А їм забрали найдорозших і пігнали під кулі на смерть. За що? за що? А їм забрали всю худобу, все збіже і оставили хиба вільність заморитиє з голоду, коли тимчасом не прийдуть вороги і не збещестять їх жінок і дівчат та не витовчать старих...

Христа мучили, повісили і до трох годин пробували, чи ще живе. А їх оставили на довгі муки — їх, простих людей!

І в тій хвилі біль їх здавав ся їм більшим ніж біль Христа, бо біль той був

заданий без причини, без потреби і без оцінки... Він тиснув кожде з них за серце; підходив до шиї, дунув, лоскотав в горлі і тиснув ся до очей. Однак в них не було сліз до плачу, не було чим обмити задані рани, вилити біль.

В церкві темніло щораз більше, люд стояв не ворущачись, а тиха весняна ніч оповивала повільно так красний Божий сьвіт своїм запахом пробуджуючого ся життя і мрій.

На плащениці лежав мертвий Христос, немов би щойно знятий з голгофтського хреста, опущений усіми, зневірений людською злобою і дурнотою — а не Христос-Триумфатор по двотисячнім віддаленю часу між вірними і підданою рабською чернню... між безчисленною чернню, віруючою і убивающею сама себе гірш ніж в часах римських кесарів, чи нагих самоїдів...

Мати.

В неї було чотири доньки і чотири сини. Вона була звичайна сільська жінка, неписьменна. Працювала від вчасного ранку до пізної ночі, не діспала і не доїла ніколи. Ніколи в неї не ставало часу помолитись, як належало, сісти, щоби під нею місце загрілось, розмовитись зі сусідкою, щоби знати сільські сілетні.

Тющем ішла в поле чи на город, а вертала домів так само; хиба навязала рядно хонти для телят, то тоді під тягаром ішла лише повільно. „Отче наш” відмовляла, ходячи з хліва до хати чи з хати до хліва, часто не знаючи, чи його скінчила чи ні...

Діти у неї були як луцанці. Перших три сини, потім ішли одна за другою дочки, а наостатку ще один син.

Чоловік, як чоловік — аби наїв ся та чисту сорочку мав, забересь до церкви в неділю, а потім до читальні, або і в дома встромить очі в газету і сидить, а по будних днях чи то з косою, чи з

серпом чи з плугом чи з ціпом... Правда, що як став до роботи, то і двох слабших переміг, але все таки з него був малий пожиток. Ціле господарство лежало на її карку.

От і старшого сина захотів дати до школи. Де то хлопам ся тягнути. Захотів і поставив на своїм. Правда, хлопчина до роботи невцінний; якесь то вимочене, сухе, лише над книжкою сиділоб, але — звичайно, не вичухаєть ся, сконає... Післав його до міста. Треба круп, пшона, хліба — ти старай ся. Треба грудочку масла чи сала — ти старай ся, бо ти мати. А зрештою він між чужими людьми, то і не випадає. Треба і станцію платити і черевичата і убрания... А тут кінці не сходять ся.

Був довг ще попередний, прийшли сьвіжі. Тут згубла корова, там вівці замотпичились — проценти треба платити. Тут картофлі вигнили, то знов ячмінь вимерз. А тут давай, плати! Нема в дома, треба десь вирвати на людях. А як то прикро. Вони халупники або зарібники, їх діти працюють по горальнях, дворах, фільварках, а вона газдиня, такн газдиня: дві стодолі великі, хата простора, хліви як двірські, обійсте ціле на двох моргах, як не більше, дві

половини поля від дорощ до дороги, тербіжкі, підлуги, зарови, шрокосп. Навезеть ся в осени сїна і збіжа — здасть ся, що не помістить ся в стодолах, ще і в стїжок закладасть ся. А обороти нашихаєть ся сїном. До весни то все зникає. Часом треба ще сніжки зі стріхи дерти на підетїл для худоби та сїчку. Де то веє ся дїває? Здасть ся, хлїба не переїдаєть ся, а його часом не стає до нового.

Першій снн потягнув до шкїл другого, другий третого. Усі хочять панами бути. Поїриїзджають на вакації чи сьвята, їдуть селом, так люди язикки виставляють, не могучись надивити. Але її се не тїшить. Вона бачить, як довги на довги ростуть і вже не довги сплачуєть ся, але процентів не можна. А тут ще пятеро дрібних — і то дївчата. Уже тепер черепом їй очи дре, коли потребує просити кого позичити. Уже тепер люди журять ся її довгами, а заки вони будуть панами, треба почекати і... платити. Вона коло них ходить як квочка коло курят. Лішне хотїлаб дати їсти, бо то діти в гостї приїхали, а ї тамтї пятеро також діти... Вони також мусять рано встати: одно за гусьми, друге з товаром, третє коло дому, а тих двоє ще ї

до нічого. Вона нераз і поскаржити ся хотїлаб їм, розказати свою біду, домашні недостатки. Однак чи послухають вони її? Чи їм то інтересне, чи їм то доіркає? І вона мовчить.

От найстарший, здаєть ся, уже приїшов до людей. Школу кінчить... має женитись... Обіщює дещо помочи родичам, як лише скінчить школу і буде на своїм. От, от, вона вже певна його помочи...

Приїжджає до дому на ферії. Последні ферії. В осени женить ся і йде на посаду. Як він виріс, яким він став! Викананий батько. Вона не знає, де його посадити. Стирає порошинки з лавок, щоби на нїм убране не запорошило ся. Стїну окриває ліжником, щоби не білїти ся — одинокий ліжник. Але чиж не можна ще напярсти, заки дівчата доростуть?

Він в дома не сидить; за цївку і до ліса. Чи він що застрілить, не знати, але цілими днями блукає по лісі.

Раз забарив ся. На другий день привезли його гайові — неживого. Застрілений! Як і що — Бог сьвятий знає. Рїжно говорять, бо то люди...

Її стиснуло коло серця і була би впала, але тут свинї квичать їсти, вечір

надходить і товар прийде, і жінці з поля. Вона пішла до роботи.

Учив його і на смертнім ліжку положив.

Ховали. Несли всі хоругви, трумну несли професори зі свого і з поблизких сіл, євангелію читали що десять кроків. На цвинтарі говорили промови. Та чи се їй помогло? Засинали, як і других засинали. Хрест такий самий як і другі, лише що білійший, бо щойно отесаний. Здалоб ся фігуру поставити, але де гроші?

В дома застала знову голодні свині і повертаючий з поля товар. Жаль брав її, тяжкий жаль, але за роботою...

Тут до дівчини люди трапляють ся. Невелике то ще, щойно шіснайцятій іде, але люди хотять брати, — най іде, ще три є... Перед Пречистою видали. От і два празники до року: похорон і весіле. Кошт. Першому тягав літами хліб, омасту і гроші і убрание, а тепер положив в сиру землю. Сій треба було з половини уціщнути дрібку поля тай клапоть сіножати. Таж то дитина... Не чужому... А тут довги на довги, проценти на проценти. По людях не вродило... Банки позамикали — хоч гинь, цента ніде дістати не можна.

— Що робити? — каже вона до чоловіка — ідуть люди до Америки, їдь і ти. Я сама господарити буду. Може що заробиш там.

Поїхав. Грунт і подальші сіножати заставив на літа, коні спродав, так троха поплатив проценти і на дорогу мав.

Остала вона сама. Сини в школі, дочка замужем, а ті в дома — дрібнота... Прийде лист з Америки чи гроші які, так і сама перечитати не знає.

Чоловік заробляв. Поволі і люди почали менше гризти ся її довгами, а вона працювала за двох. Іншла часом з поля, так хоч на хвилинку вступила на цвинтар — бодай „Отче наш” змовити за умершого. З кожним роком довги меншали і поле виходило вже із заставу.

Сини старші — один уже кінчив права, а другий мав висвятити ся. Вже і найменшого тягнули до себе. Вона радувалась. Чекала тої хвильочки, коли стане до ряду з другими і пійде до мированя до свого сина, її рідного...

Прийшла війна. Сини пійшли в добровольці, а й зятя забрали до війська. Дочка прийшла до неї сидіти з дитиною.

Надійшли Москалі. От люди. Перейшли через село і зникли. Не рухали ні-

кого, не палили. Вона легше відітхнула. А все таки від сьвіта її відорвали. Ні звісточки не чути від снів, від зятя. І від мужа нема нічого. Ідуть довгі зпимові вечери. Сяде дочка при вікні та глядить на двір. Вона нічого не каже.. Її двох рідних нема... Вона знає, кого дочка виглядає... Поверне він?...

Дні пливуть за днями, от як дні — одні рівні другим. А жите такє коротке, такє прикре...

В гірськiм провалі.

Між горою баби Параски а діда Гриця узенькою крученою долиною плив гірськiй потік. Над ним у підніжю діда Гриця стояла самітна гуцульська хатина, з маленькими віконцями і з ганком довкола. Немазані ділі смольних ялиць попускали мазь, кладучи по ділях жовтаві річки, які від сонця розгрівали ся, сувались в діл, лучились з другими, роблячи хату крашеною і лискучою в промінях сонця. Гірськi збоча баби Параски і діда Гриця були долом криті молодими смереками та ялицями, зпоміж котрих де-не-де мов віхи визирали білі берези, а чим вище до гори, дерева були грубні і висші. Голови обох гір, сповиті млою хмар, рідко були доступні для ока людського і здавалось — підпирали звід небесний...

Тепер була зима. Обі гори, окриті снігом, виглядали як копиці сїна, критого зверху білою плахтою від дощу. Долина засипана снігом, потік вимерз і ви-

рівнав ся, а хатина, покрита зверху снігом, губила ся в масі білого простору. Усе то в своїм великім маєстаті спочивало сном зимового відпочинку. Навіть сонце, здавалось, змучене літною працею пліло низенько по небі, не пускаючи жадного тепла. Часом на небі з'являв ся орел, розпускаючи свої крила широко, хвилями непорушно тримаючись в однім місці, немов би хотів своїм оком огорнути цілий сьвіт. Коли однак настала ніч і місяць вплив на небо, а морозний вітер потяг, заіскрував ся сніг і розсипав міліони миготячих жемчугів, які лише збирай... Ліс оживляв ся також. Вите вовків проймало дрожем повітре, а тут то там пробігав олень, немов шукаючи захисту...

В самотній хатині жила Мариська Наконечна. Її муж Роман перебував від кількох літ в Америці, присилаючи гроші що місяця. Її самій, з двома малими діточками, не хотіло ся покидати самотної хатини і переходити в село. Літом тут було весело. Усе зелене, крите цвітом, журчав потік, а Мариська на своїм городци засаджувала троха ярини; решту давав ліс. В нім росли малини, гриби і дикі яблуні. Мариська не дармувала; все збирала, сушила, смажила і прода-

вала, а коровчина мала стільки паші... Їй з дітьми жило ся немов в раю. Боятись не мала чого. Була сама здорова, з ножем, топором тай цівкою обійтись уміла ліпше хлопа, так і гайових і стрільців не боялась. Направив ся їй часом хлоп, подобалась їй його „морда”, так запросила до хати, угостила. „Не гріх се — говорила сама до себе — Бог сотворив чоловіка для жени”. Однак вона вірною була своєму Романови. Що місяця ішла до села відбирати лист від него та гроші, що місяця ходила до дяка, аби написав до Америки, що коло неї нічого нового, посилала Романови сто тисяч поцілунків і наказувала справувати ся так, як вона справуєть ся...

Під осінь, коли дощі розмочували землю і потік гудів немов море, вона направлялась до села, наймала фіру, брала муку, крупи, шпоно й омасту, щоб вистарчило їй на цілу зиму, бо в зимі годі з тих снігів видобутись до села. Тоді писала чоловікови, щобн не вислав грошній аж до весни тому, що вона не може іти їх відбирати. Цілу зиму сиділа в хаті. Перележувала — як сама говорила. Прясти у неї не було що, коровчина стояла в сїнях, бо хлівця коло хати не було; сїно лежало на горі над ко-

морою, а що стелі в сїнях не було, так сїно треба було лише гаком стягнути просто в горло корові.

Так вона не раз розпалоє скалки на огнищу, сїдає, підобравши ноги під себе, та говорить до себе самої чи до дітей. Розповідає, як вона малою дівчиною була, як пізнала Романа. А діти приходили до неї, сїдали на її подолку, паставляли рученята на огонь та гріли ся, слухаючи маминої казки.

— От бачите сї дві гори — каже не раз до дітей — люди називають їх горою діда Гриця і баби Параски. А то самі скали, каміне або пісок, а на сїм дерево. Колись воно инакше було. То не були гори, але правдиві дід і баба — старезні обоє, вкриті сивим волосом, а в них син одинак, Аскольд. Гір не було, як нині, а рівнина мов долоня. На тій рівнині пасли ся череди овець, стада худоби, а все те належало до діда і баби. З одного боку рівнини тягнулись поля Іствана, а з другого — луки Кня... У Іствана була дочка, як рожа, а у Кня син, як сокіл. Хоч обом молодятам перегороджувала загорода діда і баби, любов знайшла собі дорогу... Син діда і баби, Аскольд, полюбив також Істванову дочку, а бачучи, що вона пропадає

за сином Кня, почав його ненавидіти. Він намовив бабу і діда збудувати камінний мур, який би загородив дорогу до Кня. І баба з дідом почали будувати мур. Істванова дочка, не могучи бачити сина Кня, почала марніти і хоріти. Син Кня валив що ночі се, що дід з бабою денно поставили. Аскольд тимчасом сидів при перелазі Істванової загороди, глядів за милою і не міг її виглядати. Його розбирала лють і нетерпелливість. Любов елішила йому очі і відбирала розум. Він постановив за всяку ціну дістати Істванову дочку за жінку. Він намовив діда і бабу, щоб вони помогли йому викрасти її з дому її батька. Як запала темна ніч, вони всі троє підійшли до дому Іствана... Тої ночі і син Кня не вийшов розбирати мур. Він був змучений і прибитий. В хаті Іствана не було нікого, лише сама дівчина. Аскольд ввійшов до середини, обняв її і хоч вона боронилась, він її вхопив наперед себе і випровадив з хати. Тут дід і баба причепились по обох боках до дівчини, а Аскольд остав позаду, щоб вона не вирвалась. Дівчина просила ся, благала, однак нічого не помагало. Вони її провадили до дому діда і баби. Коли вона побачила, що до їх хати вже близько,

шарпнула ся і дід і баба відлетіли від неї коміть головою, падаючи до землі... Дівчині однак бухнула кров з уст і потекла струєю по землі... Аскольд стояв як зачарований. Він бачив, що з річки крові став потік води, а в сім потоці рибкою пурхнула Істванова дочка... Дід і баба, падаючи до землі, зарили ся головами глибоко в землю і зрушили її... Вони зі страху задеревіли і зкам'яніли, а земля, філюючись, потворила немов горбики більші і менші і заспала їх обох великою купою, творячи гори. Аскольд, перенятій жахом, почав утікати і впав в руки Іствана, а той, хочачи німститись за дочку, казав прикувати його до скали у стіп діда і баби і лишив — повільно конати. Однак, кажуть, колись ще і Київ син схоче німститись на Асколді за Істванову дочку... Він прийде зі своїми людьми в сі гори і зведе велику битву з людьми Аскольда. Від їх кулаків гудіти-ме земля і трясти ся; з їх ран попливе кров, яка окрасить сі гори на багряво, а небо почорніє від поту і парі, яку вони в боротьбі зі своїх тіл видадуть...

Так говорила Мариська, а діти зі сплячими головками кивали ся на її колінах.

*

*

*

До хати Мариськи ввійшло трох жовнірів. На них були такі мундури, які носять наші жовніри, лише на шапці віднів зпоміж сінно-жовтої стьжки дубовий листок. Мариська одеревіла. Ще в осени, коли була в селі, чула, що багато людей пішло на війну і що між нашим а Москалем прийшло до боротьби. Однак від того часу вона не була в селі, бо засоби до життя мала, чоловік її був в Америкі, так не знала про ніщо і не гризла ся. Бачучи тепер перед собою трох жовнірів, вона мов остовпіла. Стояла, навіть не питаючи ся, що їх привело до її хати. Один з них зі зв'язками на ковнірі почав питати, чи не бачила вона яких чужосторонних, в чужих мундурах людей, які блутали ся в тих околицях. Мариська відповіла, що не знає нічого. Тоді він сказав до неї: — Ми певні, що Москалі відси недалеко. Вони схотять узяти сю долину на те, щоб перейти нею на угорський бік. Нам вишало би сказати тобі, щоб ти з дітьми вибрала ся відси на другий бік, бо тут прийде до боротьби. Наші війська вже починають укріпляти гори з обох боків і на верху, так певно твоя хатина не

устоїть ся. Зрештою для самої жінки з дрібними дітьми тут небезпечно перебувати.

Мариська однак уже прийшла до себе і відповіла:

— Деж я пійду з дітьми?... Дорога далека, у мене гроший нема, ні коня, а вовків повно. Я остану тут. Мені тут безпечно. Від смерти не втечу, а у мене все є, що до життя потрібне. З хати не рушу ся до весни, а людей не бою ся.

Жовніри питали ся її ще про дороги і стежки по горах, а вона все поясняла, або навіть через вікно показувала. Жовніри розгріли ся. Вона казала їм сідати, внесла ягід до хати, розпарила їх на огні, накраяла солонини на тарілку і положила хліб.

— Їдьте, панове вояки.

Вони перекусили, а коли мали виходити з хати, один з них приступив до неї і сказав:

— Борони тебе Боже, жінко, сказати кому, що ми тут були або хтонебудь до тебе навідуєть ся. Дивись на наші шапки. Ми не звичайні вояки, але українські добровольці. Ми повстали, щоби народ видобути з ярма, освободити його з ляхських і жидівських рук. Є між нами і жінки і дівчата. Ти тут сидиш у тім

провалї, а коли хочеш нам послужити, так старай ся саме тоді, коли в тебе перебувати-муть ворожі війська, розпалити в хатї і комном пускати дим сильною струєю. Ми і в ночі сей дим побачимо.

Жовніри вийшли з хати і подали ся тихцем в лісну гущавину. Діти ти-снулись до Мариськи, а вона їх голубила. Сама почала мислити. Вона і в осені чула, що війська мають великі гармати і що кидають бомби, які розривають хати, що війська насплюють і забирають усе, що можна лише забрати. Так вона і постановила забезпечитись. В неї була пивниця, а радше глибока яма в сїнях, в якій вона тримала картоплї і до якої сходила по драбинці. Вона зішла до пивниці. Яма була досить широка і глибока, а її камінні стїни слезили водою.

— Коли справді приходить до боротьби між військами за сю долину, то в пивниці менї все таки безпечнїйше мешкати нїж в хатї, — говорила сама до себе Мариська.

Вона отворила скриню, вибрала що лишче шмате, забрала килими й ліжники і почала уряджувати пивницю. Овечими скірками, які приготвила була на

кожух, вистелила землю, килимами за-
стонила стіни, зробила в кутику лежан-
ку для себе і дітей, принесла з хати по-
судинку, хліб та все, що мала до життя;
навіть сїрників не забула. В хаті одна-
че лишлось, як давнїйше. Лише в сї-
нях вибрала знід порога землю та нею
закрила відлогу, під котрою була шив-
ниця, а на сю землю звалила з гори сї-
но для корови. З шивниці джаґаном ви-
довбала малий отвір на двір, щобн хоч
світло входило, і заткала його хуст-
кою. Так вона приготувлювалася на при-
хід чужих війск. І довго не чекала.

До доби побачила вона, як закури-
лись вершки гір, а гук подібний до гро-
му почав роздирати повітре. Діти, оглу-
шені гуком, ще більше почали тулитись
до матери, а вона скрила ся з ними до
шивниці, в якій не так чутні були стріли.
В шивниці отворила дірку і глянула:
перед нею до неба сягала гора баби Па-
раски, а на її вершках щось бовванї-
ло ся... Від часу до часу з гори виривав
ся червоний блиск, а потім роздавав ся
гук. Діти почали питатись матери, чи
се не боротьба Аскольда з сином Кня?

— Хто його знає, — мовила мати.
— То певно стріляють австрійські або
російські війска.

Часом бачила вона, як щось темне рушалось і спало до долу; що воно було — не знала. Щось мелькало в повітрі і мов орел, бачучий добичку, спало стрілою до долу. Вона слідила очима.

Саме на другім березі річки у стіп баби Параски упало. Вона отворила очі. Се не був жаден орел, але чоловік. Їй видало ся, що він ще рухав ся, мов витягав ся. Вона не всиділа. Оставляючи діти самі, вибігла з хати. Тепер побачила, що ціла гора діда і баби була вкрита війсками, а в долині чорніла якась маса. „Се певно ворожі війська” — думала. І її серце завмерло зі страху. Однак лише на хвилину. Бачучи перед собою лежачого чоловіка, з великим трудом стала конати ся по снігу і добилась до него. Він справді ще жив. Хоч злетів з такої високости, то впав на сніг, який під ним угнув ся. Вона з великою силою намагалась підвинути лежачого, однак не могла. Ногги її грузли щораз глибоше і трудно було рушитись самій. Тому вернула до дому, взяла за роги корову і провадила її аж до лежачого. З трудом піднесла раненого, переложила його через хребет корови і так, притримуючи його руками, доби-

лась до хати. На дворі гудіє не уставало, а маса здалека почала рушатись і більшати. Привівши корову до сінній, затягнула раненого до пивниці, натерла його снігом, примістила на лежанці і почала обережно роздягати. Він був ранений відломками заліза, які позастрягали в його тіло. Кров, усюди кров. Мариська витягала руками сї відломки і обвивала рани. Коли з тим упорала ся, почала приглядати ся раненому ближше. Він мав ще очі замкнені, але губи легко дрожали. Його віддих був слабій, але правильній. На дворі тимчасом гук змагав ся. То вже не був гук, а товчене в уха сильнійше ніж сто громів. Діти плакали, а їй самій Марисці стало лячно. Вона вже не сміла відоткати дїрки, щоб подивити ся на сьвіт, а ще гірше бояла ся вийти до сінній. Їй здавало ся, що от-от хата завалить ся і прикриє все. Вона, насунувши на раненого ще одну ряднину і кожух, притулила діти до себе і, прикривши їх другим кожухом, засунула ся з ними в кут пивниці і оперлась плечима о стїну. На її устах видно було великий жах, який викликав слова молитви. Вона хотіла заснути, але не могла. Кожда хвиля ставала їй годиною, а година днем. „Невжеж то

зближаєть ся суд Божий"? штала себе.

Зчасом однак почало затихати. Здаєть ся — боротьба устала. Її очі склеїлись і вона заснула... Як довго спала, не знала; чула однак, що хтось її за руку термосить. Створила очі. Коло неї сидів жовнір, той самий, котрого вона вчера втягнула до своєї підземної кривки. Вона зірвалась на ноги, питаючи, чи йому лекше. „Мене болить, пече мов огнем”, говорив ранений жовнір. Мариська повіддвигала ранц, зміла їх змивною водою і перевязала наново. Сама метнулась вийти до сінній. Вийшла на драбину, однак не могла піднести дверцят до гори. „Мабуть щось внало на дверцята”, подумала собі. Вона хватила за джаган і почала прорубувати отвір. Коли отвір був уже так великий, що могла ним пролізти, підвела драбину і вилізла по ній на двір.

Сонце стояло з полудня. Так тихо на дворі, як на цвинтарі. Вона розглянула ся довкола себе. Де вчера стояла її хата, бачила лише румовище, спалене в часті. Біла вчорашна скатерть нині покрита була чорними цянками, уличками та купами. Навіть при її хаті лежали побиті жовніри. От в одного з них ши-

роко розкритий рот, немов би хотів втягнути більше повітря у свої груди. Відкинена на бік рука була затиснена в кулак. Здавало ся, що він щойно збирав сили ударити на когось... А ось другий лежить при убитім кони, сперши ся о него боком... а там третій, десятій, сотний... Їх трудно счислити... Лежать спокійні на білім снігу, без болю, без ненависти... Мариська іде попри них. Їй здаєть ся, що кождий з тих забитих лишив в дома маму, жінку, діти... Тут лежить тепер спокійно, так спокійно... Нема ні ворогів ні приятелів. Їй не жаль ні хати ні корови, а смутно чогось... так смутно, що їй годї не плакати...

По обох її беках стоять в маєстатї днїя гори діда Гриця і бабн Параски, непорушні... Зелені віти смерек їх голі боки окривають... І мимоволї Марисці впадає на гадку:

— Чомуж сї, які нині лежать мертвими трупами, родились на сьвіт?... Не мали вони нишої ціли, як лише в тій гірській долині положити свої буйні голови? За які ідеали били ся вони? Що їм з сего приїде, що на їх трупах повстане воля иншим?...

І ще инша гадка мучить її:

— А може з моїми дітьми то само буде?... Адже вони доростуть колись, їх обмуштрують...

Жаль до тих, які для власних цілий тільки соток і тисяч неповинного народу вивели на різню, змагаєть ся. Вона припоминає собі, що раз чула, як одна покритка, щоби позбути ся своєї дитини, втопила її. І сю покритку присудили за се на смерть... А щож тим зділати, котрі присудили на смерть сі сотки і тисячі?... Коли їм за богато народу, хай накажуть батькам убивати плід дитий в зародку, або матерям при породі, але не тоді, коли сі сини, виплекані, викохані, вирости і до сил прийшли...

Так думає Мариська і повертає до ями. Жовнір сидить, а коло него обоє діти оглядають зброю. Мариська бере діти, відводить їх від жовніра і каже до них: Не йдіть до сего чоловіка; він жовнір. Не бачите, як його покалічено вчора? Най відпочине. Він має також маму, а може і такі діточки, як ви, а йому казали іти до війська і убивати. Ходіть до дїрки, я вам покажу, скільки вчора убили... Люди — людий... Гірш звірів... Ви не будете жовнірами... Ніко-

ли! Хоч би нам і на край сьвіта треба
було пійти, так пійдемо!

Так вона лепотіла до дітей, а вони
стояли на драбині та гляділи на двір.

НАКЛАДОМ „СВОБОДИ” ВИЙШ

з друку

ПОВНА ЗБІРКА ВЕСЕЛИХ ВІРШІВ

Степана Руданського

так улюбленого поета серед цілого загалу нашого да, що за його творами, як то кажуть, люди рбають ся.

Звертаємо увагу, що такої повної збірки, ви окремо, як ся, ще не було не то в Америці, але старім краю.

Нема сумніву, що тепер кожний Українець, щ раз радий був десь роздобути ті вічно свіжі перлданського, скористає з нагоди і набуде собі одну а на власність, яка буде йому на все нерозлучним ришем та буде давати розраду і потіху.

Згадана збірка веселих віршів з портретом Сданського обіймає 282 сторони, на яких містить с віршів, котрі ділять ся на такі розділи: 1) Прес. 2) приказки про мужиків і козаків; 3) приказк попів та ксьондзів; 4) приказки про Ляхів і 5) приказки про Москалів і урядників; 6) приказк Німців; 7) приказки про жидів; 8) приказки про нів і 9) приказки про звірів (байки). Крім того в к є житепись С. Руданського та при кінци замітк яснаєня до віршів.

Книжка у гарній окладинці коштує вже з поч пересилкою всего:

— 55 центів. —

Хто прише до Адміністрації „Свободи” 55 і зараз дістане відвотною поштою книжку.

Тож спішіть ся і замовляйте. Сумувати не тре коли, ані в сумні ані в веселі часи, бо веселість ловина здоровля.

Замовленя і гроші посилайте до:

„S V O B O D A”
83 Grand St., Jersey City, N